

TUNAYA, Tarık Zafer

Tarık
Zafer
Tunaya

Doktorasını tamamladıktan sonra kadrosu Umumi Amme Hukuku Kürsüsü'ne nakledildi. 1948'de *Âmme Hukukumuz Bakımından İkinci Meşrutiyet'in Fikir Cereyanları* başlıklı doçentlik tezini hazırladı ve 1950'de doçent oldu. Doçentlik çalışması, Peyami Safa'nın *Türk İnkılabına Bakışlar* (1938) adlı kitabının ardından yaygın biçimde tartışılmaya başlanan, 1908 sonrası Osmanlı düşünce tarihi konusunda kaleme alınmış ilk kapsamlı çalışmadır. Teksir halinde az sayıda kopyası yapılan eser basılmamış olmakla birlikte (bir kopyası İÜ Hukuk Fakültesi Kütüphanesi'ndedir [nr. T. 7]) Tunaya'nın daha sonra kaleme alacağı kitapların alt yapısını oluşturmuştur. 1952'de askerlik hizmetinin ardından kadrosu Esas Teşkilât Hukuku Kürsüsü'ne nakledildi. 1953'ten itibaren yurt dışında ve özellikle Amerika'da çeşitli araştırmalarda bulundu. 1959'da profesörlüğe yükseltildi.

1960'ta Millî Birlik Komitesi tarafından Anayasa Hazırlama Komisyonu üyeliğine getirilen Tunaya, yaklaşık üç ay sonra Sıddık Sami Onar'la düştüğü anlaşmazlık yüzünden görevden alındı. Aynı yıl ekim ayında üniversiteden uzaklaştırılan 147 öğretim üyesine dahil edildi. Aralık ayında kurucu meclise İstanbul temsilcisi olarak girdi. 1962'de üniversiteye döndü. 1963-1965 döneminde Devrim ocağı genel başkanlığı, 1968-1969 yıllarında İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi ve 1979-1983 yıllarında kurucularından olduğu Siyasal Bilgiler Fakültesi dekanlığı yaptı. 1983'te emekli olduktan sonra daha önce yayımlanmış çalışmalarını genişletti. *Siyasi Müesseseler ve Anayasa Hukuku* başlıklı çalışması uzun süre hukuk fakültelerinde ders kitabı olarak okutuldu. Onun ilme asil katkısı yakın dönem Osmanlı siyasî hayatı alanındaki çalışmalarıyla gerçekleşmiştir. Tarık Zafer Tunaya 29 Ocak 1991'de İstanbul'da öldü.

Başlıca Eserleri: *Türkiye'de Siyasal Partiler (1859-1952)* (İstanbul 1952, müellif bu çalışmasını daha sonra genişleterek 1986-1989 yıllarında üç cilt halinde yayımlamıştır; ilk cilt II. Meşrutiyet, ikinci cilt Mütareke ve üçüncü cilt İttihat ve Terakki dönemlerini içine alır); *Türkiye'nin Siyasal Hayatında Batılılaşma Hareketleri* (İstanbul 1960); *İslâmcılık Cereyanı: İkinci Meşrutiyet'in Siyasal Hayatı Boyunca Gelişmesi ve Bugüne Bıraktığı Meseleler* (İstanbul 1962); *Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük* (İstanbul 1964; Ankara 1981); *Siyasi Müesseseler ve Anayasa Hukuku* (İstanbul 1966); *Türkiye'nin Siyasal Gelişmeleri: Eski Türkler, İslâm Devleti, Osmanlı Devletinin Kuruluşu* (İstanbul 1970); *İnsan Derisiyle Kaplı Anayasa: Görüşler-Denemeler* (İstanbul 1979); *Medeniyetin Bekleme Odası* (İstanbul 1989).

BİBLİYOGRAFYA :

Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938)*, İstanbul 2001, I, s. xi-xiv; *Tarık Zafer Tunaya'ya Armağan*, İstanbul 1992; Alpay Kabacalı, *Kültürümüzden İnsan Adaları: Röportaj*, İstanbul 1995, s. 170-173; *Cumhuriyet*, 30 Ocak 1991; Ersin Kalaycıoğlu, "Tarık Zafer Tunaya: Osmanlı'dan Cumhuriyete Siyasal Kurumlar ve Çağdaşlaşma", *Doğu Batı*, III/12, Ankara 2000, s. 111-119. M. ŞÜKRÜ HANIOĞLU

TUNCELİ

Doğu Anadolu bölgesinde şehir
ve bu şehrin
merkez olduğu il.

Doğu Anadolu bölgesinin dört bölümünden biri olan Yukarı Fırat bölümünde Fırat nehrinin kollarından Murat suyuna kavuşan Munzur çayı ile Pülümür çayının birleştiği yerin yakınında kurulmuştur. Deniz seviyesinden 970 m. yükseklikteki Tunceli, tarihî geçmişi olmayan, temeli Cumhuriyet döneminde atılan bir şehirdir. 25 Aralık 1935 tarihinde kabul edilen 2885 sayılı yasa ile (*Düster*, Üçüncü tertip, XVII, 171) Tunceli adlı yeni bir vilâyet kurulması kararlaştırılıp bu vilâyete merkez aranırken o tarihe kadar hemen hemen boş kalan ve yakınında Mameki adlı bir köy bulunan alan şehir için seçildi. Bu yerin seçilmesinde başlıca etken Pülümür çayı vadisini izleyerek gelen, Erzurum'u Elazığ ve Malatya gibi merkezlere, bunların aracılığıyla Erzurum'u Akdeniz kıyısında İskenderun Limanı'na bağlayan yol üzerinde bulunmasıdır. Şehrin çekirdeğini oluşturan Ma-

meki köyünün ne zaman ortaya çıktığı hakkında bilgi yoktur. Köyün adı, XX. yüzyılın başlarına ait R. Kiepet haritalarının Erzurum paftasında yer almakta, fakat bu köy günümüzde Tunceli'nin bulunduğu yerde değil yanlışlıkla 9-10 km. kadar güneyde gösterilmektedir (R. Kiepet de Mameki isminin yanına bir soru işareti koyarak köyü yerleştirdiği yerden emin olmadığını belirtmektedir). Mameki köyünün tarihi bilinmese de köyün içinde yer aldığı yörenin tarihi, eskiden bu havalide olup sınırları günümüzdeki Tunceli ilinin sınırlarına tamamen uymayan Dersim'in tarihine paralellik gösterir (bazan sancak, bazan vilâyet, bazan kaza durumunda olan ve sınırları her dönemde değişen, merkezi Hozat'ta bulunan bu idarî birim, bir kısım yayınlarda yanlışlıkla kaydedildiği gibi Tunceli isminin karşılığı değildir ve Tunceli adı yerine kullanılamaz), Yörede yapılan araştırmalar sonucunda höyüklerle ve tarih öncesi yerleşmelere tanıklık eden çok sayıda mağaraya rastlanması iskân tarihinin çok erken başladığını ortaya koymaktadır. Höyüklerde gerçekleştirilen kazılarda Tunç çağına ait bilgilere tesadüf edilmiştir.

Murat suyu ile Karasu (Fırat) arasında kalan bu yöre milâttan önce 2000'li yıllarda İşuva adıyla bilinmekteydi. Hurriler'in yörede kurduğu İşuva Krallığı'nın Hititler'le mücadelesi sonunda burası milâttan önce 1600'lü yıllara doğru Hitit egemenliğine geçti. Ardından Urartular'ın hâkimiyetine girdi ve Urartu Devleti'nin batıdaki en uç kesimini oluşturdu. Milâttan önce VII. yüzyılda Medler'in ve VI. yüzyılda Persler'in egemenliğinin ardından Makedonya Kralı İskender'in eline geçti. İskender'in haleflerinin hâkimiyeti esnasında zaman zaman Kapadokyalılar'la Selevkoslar arasında el değişti. Bu dönemi Roma ve Roma'nın ikiye ayrılışından (395) sonra Doğu Roma (Bizans) dönemi izledi. Bizans devrinde Sâsânîler ile Bizans arasında sık sık el değiştiren yöreye Dersim (Farsça Der-sîm "gümüş kapı") adının bu dönemde verildiği tahmin edilmektedir.

Dersim yöresi Hz. Ömer zamanında 639 yılında Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun birçok yeri gibi müslüman Araplar'ın eline geçti. Fakat bu hâkimiyet kısa sürdü. Müslümanlarla Bizans arasında da birkaç defa el değiştirdi ve 1071 Malazgirt zafere kadar Bizans kumandolarından Ermeni asıllı Philaretos Brakhamios yöreye egemen oldu. Ancak buna Harput merkezli Çubukoğulları Beyliği'nin kurucusu

Çubuk Bey son verdi. Artuklular'ın Harput kolu, Mengüçüklüler'in Kemah-Erzincan kolu hâkimiyeti altında da bulunan yöre ardından Anadolu Selçukluları'nın, bu devletin 1243'te Moğollar'a yenilmesinden sonra Moğollar'ın idaresine girdi. Dersim Akkoyunlu egemenliğinde de kaldı ve XIV. yüzyılda bir müddet Erzincan Beyi Mutahhar-ten'in hâkimiyeti altına girdi. Timur'un orduları tarafından yağmalandıktan sonra Akkoyunlular'ca yeniden ele geçirildi. Fâtih Sultan Mehmed'in 1473'te Akkoyunlular'ı mağlûp etmesi üzerine yörede Osmanlı varlığı hissedilmeye başlansa da Osmanlı topraklarına katılması Yavuz Sultan Selim döneminde Çaldıran Savaşı'nın (1514) ardından gerçekleşti. Fakat buranın haşin ve engebeli coğrafi yapısı, devlet denetiminin uzağında zaman zaman mahallî idarelerin elinde kalmasına yol açtı. Bunlar merkezî idarelerin zayıf dönemlerinde isyankâr durum sergilediler. Bu da Osmanlılar'ın son dönemiyle Cumhuriyet dönemi başlarında (sonuncusu Eylül 1938'de bastırıldı) Dersim isyanları adı altında bilinen bir dizi isyanla devleti meşgul eden, çevre halkına da rahatsızlık veren olaylara sebep oldu. Esasen Osmanlı idaresinde 1847'de Dersim (merkezi Hozat) adlı bir sancağın kurulması (bu tarihe kadar Dersim coğrafi bir yöre adıydı), Cumhuriyet döneminde de Tunceli adıyla bir vilâyetin (merkezi olan Kalan yerleşmesine daha sonra Tunceli denmeye başlandı) ihdas edilmesinin gerekçesi, mahallî idarecileri

ve onların devlete karşı direnişe sürüklediği yöre halkını kontrol altına almaktır.

Tunceli şehrinin kurulduğu boş alan, Osmanlı idaresinin başlangıçtaki idarî bölümünde Diyarbakir beylerbeyliğinin sınırları içinde bulunuyordu. Bu dönemde söz konusu eyalet içinde Dersim adlı bir idarî bölüme rastlanmasa da günümüzdeki Tunceli şehrinin yerinin, eski Diyarbakir eyaletinin bölümlerinden ilk akla gelen ihtimal olan Harput sancağı içinde yer almadığına göre (Ünal, s. 75; Elibüyük, 1/2 [1990], s. 34'teki harita) livâ-i Palu sınırları içinde kalması mümkündür (Göyünç, sy. 23 [1969], s. 28). Dersim sancağı (Dersim bazan coğrafi, bazan idarî birim adı oldu, fakat hiçbir dönemde bir şehrin veya kasabanın adı olmadı) Erzurum eyaletine bağlıydı. Günümüzdeki Tunceli şehrinin kurulduğu mevki de Erzurum eyaletinin Dersim sancağının Mazgirt kazası sınırları içinde bulunuyordu. Bu dönem içinde 1877, 1885, 1892, 1907, 1911, 1914 ve 1916 yılı isyanları vuku buldu. Birinci isyanın hemen ardından Dersim sancağı Erzurum'dan alınarak merkezi Hozat olan bağımsız bir vilâyet durumuna getirildi. İleride yeniden inşa edilecek olan Tunceli şehrinin nüvesini ve ilk mahallesini teşkil eden Mameki köyü de Dersim vilâyetinin Mazgirt kazasının sınırları içindeydi. Ancak bu değişiklik uzun sürmedi. 1879-1886 (bazı yayınlarda 1880-1888) yıllarını kapsayan bu dönemden sonra Dersim tekrar sancak durumuna getirilip Ma'mûretüla-

ziz vilâyetine bağlandı. Millî Mücadele devrinde bir defa daha vilâyet durumuna getirilen Dersim, Cumhuriyet dönemine bu haliyle girdi. 1926'da kaza oldu, Elaziz vilâyetine bağlandı. Mameki köyü de Mazgirt ilçesinden Dersim kazasının sınırları içine alındı.

Millî Mücadele yıllarındaki Koçgiri isyanı (yörenin dışında olmasına rağmen), 1925'teki Şeyh Said isyanı ve 1930'lu yıllarda patlak veren bazı isyanlar güvenliği sağlamak için yeni bir vilâyetin kurulmasını gündeme getirdi ve 25 Aralık 1935'te Tunceli vilâyeti kuruluş kanunu kabul edildi. Korgeneral rütbesinde bir askerî vali tayin edildi. Fakat valinin oturacağı vilâyet merkezi yoktu; bu sebeple yeni bir şehrin temelleri atıldı. Önceleri bu yerleşmeye bir aşiretin adından hareketle Kalan denildi. Kalan'ın inşası devam ederken vali komşu ilin merkezi Elaziz'de oturdu. Böylece Elaziz şehri bir süre iki valinin oturduğu, Türkiye'de bir örneğine rastlanmayan bir uygulamaya sahne oldu (DİA, X, 553). 1 Ocak 1947 tarihinden itibaren vali Tunceli'nin merkezi Kalan'ın inşası tamamlandığından buraya geçti.

Yeni şehrin inşası on bir yıllık bir dönem kapsamıştı. Bu sırada kışla gibi askerî binalar, devlet daireleri ve memur lojmanlarına öncelik verildi. Kalan kasabası önceleri tek mahalleden ibaretti (Mameki mahallesi), nüfusu da şehrin temelini atılmasından sonraki ilk sayımda (1940) henüz 1000 kişiyi bulmuyordu (837), hatta bir sonraki sayımda (1945) biraz daha düşmüştü (762); 1949 yılında tek mahalleli durumu devam ediyordu (*Belediyeler Yıllığı*, II, 412). 56 hektarlık bir alanı kaplayan bu küçük kasabaya Kalan denilmeye devam edildi. Nüfusu da 1950 sayımında henüz 2000'i bulmamıştı (1883). Şehrin yerleşme alanı önceleri Munzur'un tek yakasında bulunurken öteki yakaya da atlayınca 1965'te nüfus 5825'e ulaştı. 1967'de mahalle sayısı üçe çıktı (Alpdoğan, Mameki, Siğank). İlin merkezi üç mahalleli iken aynı yılda ile bağlı ilçe merkezlerinden Hozat'ta da üç mahalle vardı; Çemişgezek dört mahalleli, Pertek ise altı mahalleli bir kasaba durumundaydı. Şehrin nüfusu ilk defa 1975 sayımında 10.000'i aştı (11.637), mahalle sayısı da altıya yükseldi (Akdoğan, Alibaba, Yenimahalle, Atatürk, Cumhuriyet, Esentepe). Şehrin doğu yakasındaki mahallelerde toprak kayması tehlikesi belirlediğinden Yenimahalle ile Esentepe mahallelerinin bir kesimine inşa yasağı kondu. 1990'-

Munzur çayı kıyısında kurulmuş olan Tunceli şehrinden bir görünüşü

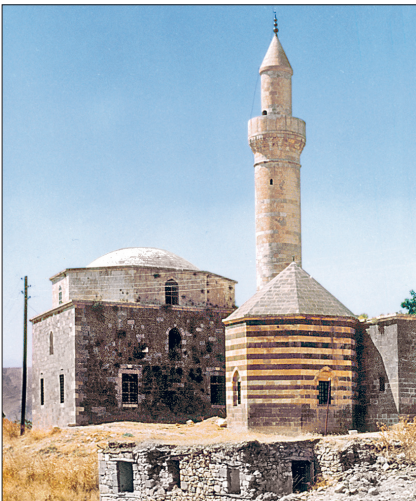

TUNCELİ

da 25.000'e yaklaşan (24.513) şehrin nüfusu 2000'de bu sayıyı aşarak (25.041) 2009 yılında 31.599'a ulaştı. Fakat 31 Aralık 2010 tarihinde yapılan son sayımda gerileyerek 30.000'in altına düştü (26.410).

Tunceli'nin içinden geçen ve Erzurum'u Malatya'ya bağlayan başlıca ulaşım eksenini Munzur çayına (Munzur Köprüsü'nü geçtikten sonra) paralel uzanır. Şehir dar bir vadide yerleştiğinden söz konusu cadde dışında geniş bir caddeye rastlamak mümkün değildir. Topografyanın özel durumu sebebiyle mahallelere yönelen yollar inişli yokuşludur. Bir memur şehri olarak kurulan Tunceli'de bu özellik, memur lojmanlarının kamu dışında çalışanlara ait meskenlerden daha fazla oluşuyla dikkati çeker. Şehirde sanayi gelişmemiştir. Çevresindeki turistik yerler (Munzur vadisi, Munzur dağları) ziyarete açıldığı takdirde Tunceli şehri buraları görmeye gelenler için bir turistik merkez niteliğini kazanabilir. Tunceli şehrinin merkez olduğu Tunceli ili Bingöl, Elazığ ve Erzincan illeriyle çevrilmiştir. Merkez ilçeden başka Çemişgezek, Hozat, Mazgirt, Nazımiye, Ovacık, Pertek ve Pülümür adlı yedi ilçeye ayrılır. 7432 km² genişliğindeki Tunceli ilinin sınırları içinde, 2010 yılı verilerine göre 76.699 kişi yaşıyordu, nüfus yoğunluğu on idi. Diyanet İşleri Başkanlığı'na ait 2007 yılı istatistiklerine göre Tunceli'de il ve ilçe merkezlerinde yirmi, kasabalarda bir ve köylerde seksen üç olmak üzere toplam 104 cami bulunmaktadır. İl merkezindeki cami sayısı üçtür.

Pertek'te Sağman Camii ve Türbesi – Tunceli

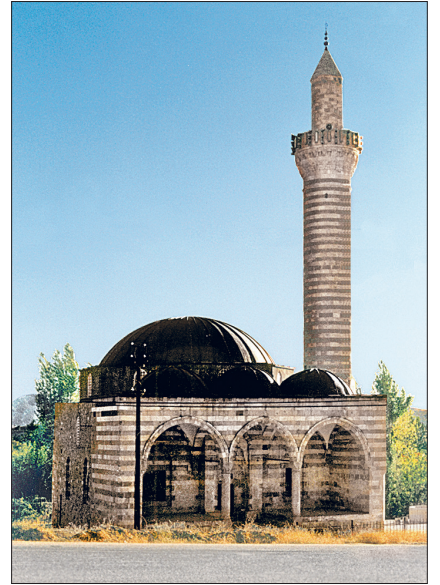
BİBLİYOGRAFYA :

Cuinet, II, 384, 388, 396; *Düstur*, Üçüncü tertip, Ankara 1936, XVII, 171; Ömer Kemal Açar, *Tunceli-Dersim Coğrafyası*, İstanbul 1940; Besim Darkot, "Tunceli Üzerine Coğrafi Görüşler", *Üçüncü Üniversite Haftası*, İstanbul 1943, s. 114-128; *Belediyeler Yıllığı*, Ankara 1949, II, 412; Mahmut Sarıbeyoğlu, *Aşağı Murat Bölgesinin Beşeri Coğrafyası*, İstanbul 1951, s. 80; *Tunceli İli Kültür ve Turizm Envanteri 1987*, Tunceli 1987; Mehmet Ali Ünal, *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı (1518-1566)*, Ankara 1989, s. 75; Ümit Serdaroğlu, "Ön-tarihten İslâm Döneminin Başlangıcına Kadar Elazığ Kuzeyinde Kültürel Hareketler", *Firat Havzası Sanat Tarihi Sempozyumu*, Elazığ 1992, s. 11, 14; Ergün Dayan, *Tunceli ve Çevresi* (proje çalışması, 1992), Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Coğrafya bölümü, İSAM Ktp., nr. 192594; Mehmet Zülfü Yolga, *Dersim (Tunceli) Tarihi* (haz. İbrahim Yılmazçelik – Ahmet Halaçoğlu), Ankara 1994; Tuncer Baykara, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I: Anadolu'nun İdarî Taksimatı*, Ankara 1998, s. 129, 138, 141; *Dersim: Jandarma Genel Komutanlığı'nun Raporu*, İstanbul 1998, s. 78; *Osmanlı Belgelerinde Dersim Tarihi: Osmanlıca Türkçe 50 Adet Orijinal Belge* (haz. Ahmet Hezarfen – Cemal Şener), İstanbul 2003, s. 4, 5, 6; Serkan Erdoğan, *Yerli ve Yabancı Kaynaklara Göre Dersim ve Çevresindeki Arkeolojik Araştırmalar -I*, Ankara 2004, s. 91, 109-114, 133; Nejat Göyünç, "Diyarbakır Beylerbeyliği'nin İlk İdarî Taksimatı", *TD*, sy. 23 (1969), s. 27, 28; Ufuk Esin, "Tepecik ve Tülintepe Kazıları", *TTK Bildiriler*, VIII (1979), s. 67-68; Mesut Elibüyük, "Türkiye'nin Tarihî Coğrafyası Bakımından Önemli Bir Kaynak: Mufassal Defterler", *Coğrafya Araştırmaları*, 1/2, Ankara 1990, s. 34; Gülay Ögün Bezer, "Harput'ta Bir Türkmen Beyliği Çubukoğulları", *TTK Belleten*, LXI/230 (1997), s. 82, 83; M. Bazin, "Tundjeli", *EL' (Fr.)*, X, 675; Metin Tuncel, "Elazığ", *DİA*, X, 553.

METİN TUNCEL

□ MİMARİ. Tunceli yöresinde ilk yerleşimin tarih öncesi döneme kadar indiği tesbit edilmiştir. Burada yazılı tarih milattan önce 2200'lerde Hurriler'le başlamıştır. Hurriler'den sonra Hitit, Muşkili, Urartu, Med, Roma, Bizans, Sâsânî, Emevî ve Abbâsiler bölgede söz sahibi olmuş, ancak bu dönemlere ait herhangi bir mimari yapı günümüze ulaşmamıştır. Türkler'in bölgedeki yerleşimi 1071 Malazgirt Savaşı'nın ardından başlamıştır. Bu yörede daha sonra Mengüçük, Çubukoğulları, Artukular ve Anadolu Selçukluları ile başlayan Türk-İslâm hareketi sırasında birçok mimari eser yapılmıştır. Bunlardan biri olan Mazgirt Elti Hatun Camii (650/1252) kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen bir plana sahiptir. Girişi doğu cephesinde bulunan cami, dikdörtgen harim ve bunun kuzeyine bitişik dört yönden kapalı son cemaat yerinden oluşmaktadır. Tamamı kesme taş ve kaba yontu taş malzemeyle in-

Sungur Bey Camii – Tunceli

şa edilen caminin üst örtüsü içten beşik ve çapraz tonoz, dıştan düz dam şeklindedir. Yapının kuzey cephesine bitişik çeşmesi vardır. Yine bu döneme ait Mazgirt Elti Hatun Türbesi (XII. yüzyıl sonu-XIII. yüzyıl başı) tek katlı, sekizgen gövdeli ve piramidal külâh örtülüdür. Tamamen kesme taş malzemeyle inşa edilen yapının kuzeyinde bulunan girişi eyvan biçimindedir. Orta Asya Türk sanatında görülen bu biçimin Anadolu'da ortaya çıkması dikkate değer bir özelliktir.

Kösedağ Savaşı'ndan (1243) sonra Tunceli ilini de içine alan bölge Moğol hâkimiyeti altına girmiştir. XIV. yüzyılın ilk yarısında Anadolu'da, dolayısıyla Tunceli'de Moğol hâkimiyeti zayıflayınca bölgede Türkmen beylerinin etkinliği hissedilir. Bu döneme ait Çemişgezek Yelmâniye Camii (1396-1404) kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen mekânli harimiyle merkezî plan şemasına sahiptir. Caminin harimi kubbeli orta mekân ve bunu dört yönde saran beşik tonozlu kısımlardan oluşmaktadır. Köşelerde kalan boşluklar daha alçak tutulan birer tonozla kapatılmıştır. Caminin batı cephesindeki ana kapısı üzerine alçak kabartma şeklinde işlenen bitkisel ve geometrik motifler Türk süsleme sanatında önemli bir yere sahiptir. Ayrıca güney duvarındaki kesme taş üzerine çini kaplamalı mihrabı dikkate değer. Çemişgezek Eski Hamamı (XV. yüzyıl) yine kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen plan arze-